
TOWARDS SUSTAINABLE DEVELOPMENT WITH QUALITY EDUCATION

Sanja Adjaip-Velickovski

International Balkan University, Skopje, N. Macedonia, sanjaadzaip@yahoo.com

Sead Dzical

International Balkan University, Skopje, N. Macedonia, sead.dzical@gmail.com

Sauda Nurkovic

International Balkan University, Skopje, N. Macedonia, sauda_nurkovic@hotmail.com

Abstract: In today's conditions of enormous environmental degradation, the implementation of the concept for sustainable development is not a trend, but an imperative for any future development. The concept of sustainable development is at the same time a response to the multiple and widespread crisis facing the contemporary society and signifies the need for quality growth and development that is aligned with real opportunities and conditions within the society. The education system and the acquisition of knowledge should build the basis for creative and critical thinking as well as a concrete approach to the practical application of the principles for sustainable development. In this context, education should be promoted as a key factor in applying the principles of sustainable development to practice, which points to the invaluable importance of adequately designed and quality education programs for sustainable development. In practice, there is a misconception that ecological or environmental education content corresponds to the sustainable development. Therefore, many improvisations emerged in the design of the curriculum for sustainable development, which implies the production of inadequate staff for the realization of the principles of sustainable development in direct practice.

This paper attempts to point out the complexity and specifics of the education for sustainable development and the need for the presence of sustainable development content in the educational programs at all levels of education through an integrated approach to creating a sustainable future. At the same time, some examples of good practices for education for sustainable development are presented, as well as opportunities for quality education for sustainable development that are increasingly treated as "education for the future".

Keywords: education, education for sustainable development, concept of sustainable development, sustainable development

СО КВАЛИТЕТНО ОБРАЗОВАНИЕ ДО ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ

Сања Аџаип-Величковски

Меѓународен Балкански Универзитет, Скопје, С. Македонија, sanjaadzaip@yahoo.com

Сеад Џигал

Меѓународен Балкански Универзитет, Скопје, С. Македонија, sead.dzical@gmail.com

Сауда Нурковиќ

Меѓународен Балкански Универзитет, Скопје, С. Македонија, sauda_nurkovic@hotmail.com

Резиме: Во денешни услови на енорма деградираност на животната средина, реализацијата на концептот за одржлив развој не е тренд, туку императив на идниот развој. Концептот за одржлив развој воедно е и одговор на повеќекратната и сеопфатната криза во која се наоѓа современото општество и означува потреба од квалитативен раст и развој усогласени со реалните можности и услови во општеството.

Преку образовниот систем и со стекнување знаења треба да се гради основа за креативно и критичко мислење, како и конкретен приод кон практичната примена на принципите на одржливиот развој. Во таа смисла образованието треба да се промовира како клучен фактор за примена на принципите на одржливиот развој во практиката, што упатува на непроценливото значење од адекватно осмислени и квалитетно реализирани образовни програми за одржлив развој.

Во практиката постои погрешна перцепција дека образовните содржини од областа на екологијата или од областа на животната средина соодветствуваат со оние за одржливиот развој. Оттука и појавите на импровизации при конципирањето на наставните содржини за одржлив развој, што имплицира продукција на несоодветни кадри за реализација на принципите на одржливиот развој во непосредната практика.

Во овој труд е направен обид да се укаже на сложеноста и посебноста на образованието за одржлив развој и потребата од присутност на содржини за одржливиот развој во образовните програми на сите степени на образование преку интегриран пристап за креирање одржлива иднина. Воедно, презентирани се и некои

примери на добри практики за образование за одржлив развој, како и можности за квалитетно образование за одржлив развој кое се повеќе се третира како „образование за иднината“.

Клучни зборови: образование, образование за одржлив развој, концепт за одржлив развој, одржлив развој.

1. ВОВЕД

Образованието е најважната алатка со помош на која може да се менуваат погледите и вредностите кон светот. Тоа е огромен потенцијал со кој може да се одговори на предизвиците за одржливост со кои се соочува човештвото и може да помогне во прифаќање на одржливоста како стил на живот. Во светот не постои друга помоќна сила за трансформација на сегашните сложени состојби со кои се соочува човештвото од квалитетното образование.

2. ОБРАЗОВАНИЕТО КАКО ДЕЛ ОД КОНЦЕПТОТ ЗА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ

Образованието може да биде во вистинска функција на одржливиот развој (Buckler & Creech, 2014) ако се почитуваат клучните принципи на образованието за одржлив развој промовирани на Самитот во Јоханесбург (The United Nation Decade of Education for Sustainable Development, 2005-2014), а кои се: а) економските, еколошките и социјалните проблеми се дел од концептот на одржлив развој, па оттука образованието за одржлив развој е меѓусекторско и интердисциплинарно и бара сестран и глобален приод; б) неопходност, наставниците на сите степени на образование да ги охрабруваат и поттикнуваат учениците и студентите кон критичко мислење и реагирање, и на тој начин да ја развиваат нивната визија за иден одржлив развој како предуслов за преземање соодветни конкретни активности; в) одржливиот развој треба да биде вклучен во образовните програми на сите степени, вклучувајќи и образование во природа и доживотно образование (формално, неформално и секое друго); г) основна цел на образованието за одржлив развој е оспособување на луѓето да се борат за позитивни промени во животната средина, што подразбира посветен, ангажиран и активен пристап кон овој процес.

Незадоволителните резултати од примената на принципите за одржлив развој во практиката ги мотивираше шефовите на држави, владините лидери, високи претставници на ООН и граѓанското општество во 2015 година на 70-та сесија на Генералното собрание на Обединетите нации да ја усвојуваат „Агенда 2030“ за одржлив развој (United Nations, 2015). Оваа амбициозна агенда, под мотото ‘Никој не смее да биде запоставен’ беше дизајнирана со активно вклучување на УНЕСКО, и претставува план за акција за луѓето (да се стави крај на сиромаштијата и гладот, во сите нивни форми и појави, и да се обезбеди сите човечки суштества да можат да го исполнат својот потенцијал во достоинство и еднаквост и во здрава животна средина), планетата (да се заштити планетата од деградација, вклучително и преку одржлива потрошувачка и производство, одржливо управување со природните ресурси и преземање итна акција за климатските промени, за да може да ги поддржи потребите на сегашните и идните генерации) и просперитетот (да се обезбеди сите човечки суштества да уживаат во просперитетен и исполнет живот и економскиот, социјалниот и технолошкиот напредок да се случува во склад со природата). Целите за одржлив развој (17) и потцелите (169) го покажуваат обемот и амбицијата на оваа нова универзална агенда. Целите се интегрирани и неделиви, и ги балансираат трите димензии на одржливиот развој: економската, социјалната и животната средина. Целите и потцелите треба да стимулираат активности до 2030 година, во области од клучно значење за развојот на човештвото и за зачувување на планетата Земја.

Со целта 4 (и потцелите) од Агендата 2030 за одржлив развој (Transforming our world: the 2030 Agenda for sustainable development), поставена е поамбициозна агенда за универзално образование за периодот од 2015 до 2030 година, која ќе овозможи реализација на она што не е постигнато со целите од претходниот самит, во 2000 година, на кој биле поставени Милениумските цели (United Nations Millennium Declaration). Според Агендата 2030, треба да се направат сите напори да се гарантира дека овој пат целите за образование за одржлив развој ќе бидат постигнати.

Потцелите кои се однесуваат за квалитетното образование (United Nations, 2015), поставени за периодот до 2030 година, се следните: а) да се осигура дека сите девојчиња и момчиња стекнале бесплатно, подеднакво достапно и квалитетно основно и средно образование, што понатаму ќе овозможи добивање на соодветни и делотворни резултати; б) да се осигура дека сите девојчиња и момчиња имаат пристап до квалитетен ран детски развој, грижа и предучилишно образование, како подготовка за основно образование; в) да се осигура еднаков пристап за сите жени и мажи до достапно и квалитетно техничко, стручно и терциерно образование, вклучително и високо образование; г) значително да се зголеми бројот на младите и возрасните кои имаат соодветни вештини, вклучувајќи технички и стручни вештини, вработување, пристапни работни места и претприемништво; д) да се елиминираат родовите разлики во образованието и да се обезбеди еднаков пристап до сите нивоа на образование и стручна обука за ранливите граѓани, вклучително и лицата со

посебни потреби, автохтоното население и децата во ранлива состојба; f) да се осигура дека сите млади и значителен број од возрасните, мажи и жени, постигнале јазична и нумеричка писменост; e) да се осигура дека сите ученици ќе се здобијат со знаења и вештини потребни за промовирање на одржливиот развој, меѓу другото, преку едукација за одржлив развој и одржлив начин на живот, човекови права, родова еднаквост, промоција на културата на мирот и без насилство, глобално жителство и разбирање на културната разновидност и придонесот на културата кон одржлив развој.

За секоја од потцелите се утврдени индикатори за нивна успешна реализација (UNESCO Institute for Statistics- UIS, 2019)

Во документот на UNESCO, Education for Sustainable Development Goals – Learning objectives (2017), се објавени упатства како да се користи образованието, особено образованието за одржлив развој, за остварување на целите за одржлив развој. Во документот се идентификуваат потребните компетенции, цели и резултати од учењето, теми и активности потребни за секоја развојна цел. Заедно со тоа, идентификувани се и клучните хоризонтални компетенции потребни за одржливост: компетенција за систематско размислување, компетенција за антиципативно размислување, нормативна компетенција, стратедиска компетенција, компетенција за соработка, компетенција за стратедско размислување, компетенција за самосвест, и компетенции за интегрирано решавање на проблемите.

Според податоците на Институтот за статистика на UNESCO (UNESCO Institute for Statistics- UIS, 2019), состојбите во областа на образованието не се охрабрувачки. Имено, околу 258 милиони деца, адолесценти и млади се надвор од образовниот процес. Податоците ги потврдуваат проекциите дека едно од секои шест деца на возраст од 6 до 17 години сè уште ќе биде надвор од училиште во 2030 година и само шест од десет млади ќе завршат средно образование. Податоците исто така ја потенцираат итната потреба за подобрување на квалитетот на образованието што сега се нуди. Според проценките на Институтот за статистика на UNESCO, 55% од децата и адолесцентите на возраст од основно и средно училиште не постигнуваат минимално ниво на владеење во читањето и 60% не ги достигнуваат овие нивоа во математиката.

Емпириските студии за ефикасноста на образованието за одржлив развој се лимитирани. Неколку студии кои правеле анализа на концептите за учење и образовните практики кои се користат во образованието за одржлив развој покажуваат дискрепанци, непостојаност во пристапот и недостатоци во курикулумите (Kioupi & Voulvoulis, 2019).

Реализирањето на целта 4 од Агендата 2030, треба да обезбеди остварување на квалитативен раст, односно развој усогласен со можностите и условите на општеството, кој не може да се постигне само со технолошки решенија, со законска регулатива, со политички одлуки или со финансиски мерки. Ова е можно пред сè со промена во начинот на размислување и делување на сите општествени субјекти, особено на оние од областа на образованието. Сублимирано, образованието за одржлив развој, според прокламираните цели, треба да им овозможи на сите поединци да придонесуваат кон постигнување на целите на одржливиот развој, давајќи им потребни знаења и компетенции, не само да ги разберат овие цели, туку и да се ангажираат за остварување на потребните промени.

3. ПРИМЕРИ ЗА ДОБРИ ПРАКСИ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ

Со право се верува дека образованието, заедно со ефикасното законодавство и одржливиот менаџмент, се мошне ефективни алатки за социјалните промени и развој, и значајни инструменти за разбирање и за остварување на целите за образование за одржлив развој.

Декадата на ООН за образование за одржлив развој (Education for sustainable development-ESD) под закрила на UNESCO (UNESCO, 2007), настојуваше да ги интегрира принципите, вредностите и праксата за одржлив развој во сите сегменти на образованието и учењето, со цел да придонесе во решавањето на социјалните, економските, културолошките и еколошките проблеми со кои се соочува 21-от век. Декадата (2005-2014) требаше да се реализира преку четири цели: да го потпомага поврзувањето, размената и интеракцијата помеѓу оние кои вложуваат во ESD; да поттикнува повисок квалитет на предавања и учење во тек на образованието; да им помогне на земјите да постигнат прогрес во остварување на милениумските цели преку напорите за ESD; и да им обезбеди на земјите нови можности за инкорпорирање на ESD во напорите за реформи во образованието. Искуствата од реализацијата на декадата (2005-2014) упатуваат на повеќе примери на добри практики од спроведување на образование за одржлив развој. UNESCO (2012) објави листа на најдобри практики во акција за образование за одржлив развој во раното детство.

Еко-училиштата како примери за добра пракса се една од најголемите сертифицирани програми, која вклучува 19,5 милиони деца во 67 земји, и доделува сертификати на десетици илјади млади од преку 1000 училишта за нивната посветеност во зајакнување на одржливоста. Училиштата кои се дел од оваа програма следат дефиниран процес кој се состои од 7 чекори за да се сертифицираат со „зелено знаме“.

Сертифицирањето може да биде значајна предност во имплементација на ESD и може да им помогне на училиштата да ја реализираат својата амбиција за систематски промени ("Our programme — Eco Schools", n.d.). Во Финска, Чешка и Велика Британија се донесени и развиени акциски планови за образование за одржлив развој, додека курикулуми за образование за одржлив развој има во образовните системи на Австрија, Финска, Германија, Ирска. Интересен е податокот дека „одржливи училишта“ се среќаваат во Италија и Велика Британија, додека програми за еко-училишта се реализираат во над 14.000 училишта ширум светот (Dimitrijevic & Adzair, 2008). Пристапот во Финска кон ESD е насочен кон истражување, инспирирано од меѓународната мрежа ENSI (Finish Environment and Schools Initiative), и ја нагласува важноста на еко-социјалниот пристап кон образованието, систематското размислување и образованието засновано на вредност (Jucker & Mathar, 2015).

Во Македонија искуствата во образованието за одржлив развој се огледаат преку Зелениот пакет кој е мултимедијална едукативна алатка за употреба при учење на деца на возраст од 11 до 14 години за заштита на животната средина и одржливиот развој. Пакетот содржи планови за лекции на 22 теми од животната средина. Зелениот пакет јуниор е мултимедијална едукативна алатка за животната средина која се употребува за учење на деца на возраст помеѓу 6 и 10 години за прашања од животната средина и одржлив развој. Зелениот пакет јуниор содржи и пропратни материјали кои вклучуваат интерактивно DVD, игри, надворешни активности, тестови и приказни (Regional Environmental Center- REC, 2012).

Во однос на високото образование, Универзитетот SOAS (SOAS University of London, 2018) од Лондон нуди преддипломска програма „Студии за развој“ и продолжување на дипломска програма „Околина, политика и развој“. Универзитетот во Uppsala (Uppsala University) од Шведска нуди интердисциплинарна дипломска програма „Одржлив развој“ во траење од две години. Универзитетот во Грац (University of Graz), во Австрија нуди програма „Одржлив развој“ која е резултат на соработка на повеќе универзитети: Универзитет од Базел, Универзитет од Хирошима, Универзитет од Лајпциг, Универзитет од Утрехт и Универзитетот Ca' Foscari од Венеција. Универзитетот Leuphana (Leuphana University of Lüneburg) од Германија нуди магистерска програма „Одржлив развој“ преку која се изучуваат теоретски, методолошки, организациски и комуникациски вештини клучни за истражувања во проектите поврзани со одржливиот развој (Raditya-Ležaić et al., 2018).

Едно успешно искуство во Македонија, е Факултетот за туризам, на Универзитетот за туризам и менаџмент во Скопје. Образованието за одржлив развој на туризмот се реализира преку совладување на наставните содржини на предметот „Туризам и одржлив развој“, во кој студентите пред да се стекнат со конкретни знаења за одржливиот развој на туризмот, го изучуваат функционирањето на системот животна средина. Предметот „Туризам и одржлив развој“ е задолжителен предмет во втората студиска година почнувајќи од 2007 година (Универзитет за туризам и менаџмент, 2019).

Наспроти разликите од презентираниите искуства во програмите, проектите, акциските планови, курикулумите, итн., може да се идентификуваат два основни концепта: концепт за образование за одржлив развој поврзан со едукативни активности и концепт за наука за одржлив развој поврзан со истражувањата и две групи програми: едните, кои се насочени кон општествено-хуманистички аспекти, и втори, фокусирани кон технички (инженерски) аспекти.

4. МОЖНОСТИ ЗА КВАЛИТЕТНО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ

Претходните искуства упатуваат на констатацијата дека сè уште не постои единствен приод кон образованието за одржлив развој. Различните примери од практиката укажуваат дека единствено потребата од образование за одржлив развој е константа.

Значајна можност за квалитетно образование за одржлив развој е развојот и примената на интегриран училишен приод кон одржливост (Whole-School Approach to Sustainability) кој вообично се однесува на следниве аспекти: формалниот наставен план содржи знаење, вештини, перспективи и вредности поврзани со одржливоста; учењето вклучува прашања од реалниот живот за подобрување на мотивацијата и учењето на учениците; училиштето има одржлив етос што може да се види во третманот на другите, училишниот имот и околината; практиките на менаџментот на училиштата одразуваат одржливост (на пр. употреба на вода и енергија и управување со отпад); училишните политики ја одразуваат важноста на одржливоста на животната средина, социјалната и економската одржливост; интеракциите помеѓу училиштето и заедницата се зајакнуваат; специјални наставни и вон-наставни активности се применуваат и го зајакнуваат учењето во училиштата за одржливост; учениците се вклучуваат во донесување одлуки кои влијаат на училишниот живот.

Интегрираниот училишен приод кон одржливост во самите училишта честопати започнува со една активност за одржливост која потоа води кон други. Со текот на времето, училиштето реализира голем број

одржливи практики. Идеално е целото училиште да одразува одржливост преку академска програма, училишни политики и секојдневни практики. На пример, политиките за запишување ученици и за вработување кадар во училиштето треба да ја одразуваат еднаквоста, како главна компонента на социјалната одржливост. Политиките за набавка да ги одразуваат принципите на економска одржливост. Градежништвото и одржувањето на училиштата да ја одразуваат одржливоста на животната средина. Со цел да се создаде интегриран училишен приод кон одржливост во заедницата, упатно е да се започне со правење попис на ресурси од училиштето и заедницата. Потоа треба да се генерира список на можни проекти. Следно, да се утврдат приоритетните активности, според важноста и достапноста на ресурсите. Конечно, да се избере активност што лесно може да се оствари. Првичниот успех ќе доведе до други успешни проекти.

Претходниот пример како позитивна можност бара во планирањето и програмирањето на образованието за одржлив развој да се има во вид потребата од стекнување конкретни знаења за одржливиот развој преку изучување на функционирањето и структурата на системот животна средина, економските аспекти на квалитетот на животната средина, рамнотежата на системот животна средина, капацитетот на животната средина и управувањето со овој сложен динамичен систем. Стекнатите знаења од совладување на претходното, би требало да ги оспособува учениците и студентите многу полесно да се справат со предизвикот поврзан со учење за одржливиот развој. За ваков развоен концепт потребни се нови професии, современи знаења и способности, што отвора и ново прашање за квалитетот на образованието (Димитријевиќ, 2007).

Одржливиот развој на секој сегмент од општествениот и економскиот развој треба да се лоцира како посебен интерес за изучување. Сложеноста на проблематиката треба да се разгледува особено преку релацијата и врските на секој сегмент од општествениот и економскиот развој со остварувањето на концептот за одржливост, односно економските, социо-културолошките и „еколошките“ аспекти преку носечкиот капацитет, „еколошката“ проценка за влијание и проектната подршка за одржлив развој. Упатно е да се очекува, во најмала мерка, постигнување позитивни резултати во креирање и подигање на свеста на секој ученик или студент-иден можен креатор на политиката на одржлив развој. Потребно е и да се изучуваат стратегиите за одржлив развој, мерењето на одржливоста преку реализација на конкретни мерки, управувањето со одржливиот развој, улогата на локалната самоуправа и влијанијата од развојот врз локалниот и глобалниот развој.

Посебно внимание треба да се посветува на одржливиот развој имплициран преку политиките на Европската унија во оваа сфера со која се инсистира на создавање обучени кадри за одредени специфични работи поврзани со одржливиот развој во функција на успешно справување со предизвиците на одржливиот развој, локално и глобално.

5. ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Етиката на одржливост се наоѓа во срцевината на сите култури и народи на планетата Земја. Тоа исконско знаење треба на вистински начин да се разбуди и да се претвори во мисија на сеопфатно образование, за да, исконското по пат на нови знаења, етика и морал, односно со етичко управување на знаењето, отвори пат кон хармонија на општествено живеење, како единствен пат кон одржливост. Тоа би значело живот во општество многу поразлично од постојното.

Знаењата за одржлив развој не смее да бидат на ниво на информираност, туку да бидат така конципирани и пренесувани, да претставуваат еден вид упатство за живот. Практичната примена на вистински стекнати знаења за одржливиот развој би требало да значат промена во однесувањето и животните стилови, што како позитивна последица треба да има создавање нов модел на однесување кај младите, а со самото тоа и нов квалитет на живот.

Со цел, постојните системи за образование да бидат усогласени со потребите од образование за одржлив развој, во нив мора да се интегрираат знаења од сите релевантни сектори (животна средина, економија, општество, и др.) со посебен акцент на практичност од наученото за обезбедување поквалитетен живот. Затоа е потребен, сериозен научно-истражувачки пристап кон проучување на образованието за одржлив развој и негова дидактичко-методичка разработка со учество на стручњаци кои професионално се занимаваат со одржливиот развој.

За остварување на целите и принципите на одржливиот развој, неопходно е да се пристапи кон примена на концептот за интердисциплинарно образование за одржлив развој што претпоставува интензивно јакнење на соработката и размената на искуства за ова образование на ниво на државата, но и во пошироки рамки. Најзначаен придонес кон таква перцепција на развојот може да се очекува од диверсификација на знаењата и темелно редизајнирање на образованието за одржлив развој, како и учење и образование во насока на одржливост која се препознава како економија заснована на знаења (Raditya-Ležaić et al., 2018).

Потребно е вградување на принципите на одржливост во наставните програми во сите степени на образование, и утврдување методологија за единствено програмирање на образование за одржлив развој. Особено е значајно постигнување на урамнотеженост на теоретските знаења со нивната употребливост во практиката. Во таа насока се наметнува потребата од интезивни активности за промовирање на концептот и праксата за одржлив развој и преку неформални форми на учење, каде треба да се користат постојните позитивни искуствата и практики.

Интегрираниот училишен приод кон одржливоста треба да се разработи на ниво на сите образовни институции со цел политиките, стратегиите, принципите и критериумите за одржлив развој да станат секојдневие.

За да се оствари образование за одржлив развој, односно „образование за иднината“ потребно е: зајакнување на соработката помеѓу научните работници и наставниците, подобро интегрирање на науката и технологијата во образовните програми, како и јакнење на соработката помеѓу формалното и неформалното образование, за да се оправда мислењето дека образованието за одржлив развој во социолошката и политиколошката литература се поистоветува со еден нов вид образование, образование за опстанок (Џупиќ, 2011).

Во функција на изградба на квалитетно образование за одржлив развој треба да се инсистира на интензивирање на научни истражувања во областа на образованието за одржлив развој генерално, и за секој сегмент на одржливиот развој посебно.

ЛИТЕРАТУРА

- Buckler, C., & Creech, H. (2014). *Shaping the future we want: UN Decade of Education for Sustainable Development; final report*. Paris: UNESCO.
- Dimitrijevic, J., Adzaip, S (2008). 'Education for sustainable development of tourism', in *Proceedenigs from the International congress "The challenges and perspectives of the tourism and management"*, University of tourism and management, Skopje
- Џупиќ, Џ. (2011). *Univerzitet i održivi razvoj*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu Centar za ekološku politiku i održivi razvoj.
- Kioui, V., & Voulvoulis, N. (2019). Education for Sustainable Development: A Systemic Framework for Connecting the SDGs to Educational Outcomes. Retrieved 11 November 2019, from www.mdpi.com
- Our programme — Eco Schools. Retrieved 11 November 2019, from <https://www.ecoschools.global/how-does-it-work>
- Raditya-Ležaić, A., Boromisa, A., & Tišma, S. (2018). Komparativni pregled obrazovanja za održivi razvoj i istraživanje potreba za stručnjacima u Hrvatskoj. *Soc. Ekol. Zagreb*, 27(2), 165-180. doi: 10.17234/SocEkol.27.2.3
- Regional Environmental Center- REC (2012). ЗЕЛЕН ПАКЕТ, ЗЕЛЕН ПАКЕТ ЈУНИОР Република Македонија. Retrieved 11 November 2019, from <http://mk.rec.org/publication.php?id=625>
- UNESCO (2007). *The UN Decade for Sustainable Development: 2005-2014*, Pariz: UNESCO
- UNESCO (2012). *Education for Sustainable Development – N° 4 – Sourcebook (learning & training tools)*.
- UNESCO (2017). *Education for Sustainable Development Goals – Learning objectives*. Pariz: UNESCO.
- UNESCO Insitute for Statistics- UIS (2019). *Quick Guide to Education Indicators for SDG 4*. Montreal, Quebec: Canada
- UNESCO Insitute for Statistics- UIS (2019). *New Methodology Shows that 258 Million Children, Adolescents and Youth Are Out of School*, Fact Sheet no. 56, September, 2019, URL: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/new-methodology-shows-258-million-children-adolescents-and-youth-are-out-school.pdf>
- UNITED NATIONS (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>
- Димитријевиќ, Ј. (2007). *Животна средина, туризам и одржлив развој*. Скопје: Факултет за туризам.
- Универзитет за туризам и менаџмент (2019). *Додипломски студии на факултетот за туризам*. URL: <https://utms.edu.mk/images/Fakulteti/FTS/Programa/Dodiplomski/3-semestar.pdf>